

Wiesława Gadomska

Walory krajobrazowe doliny Łyny w obrębie granic Olsztyna = The Value of Landscape Łyna Valley within Olsztyn

Humanistyka i Przyrodoznawstwo 9, 171-185

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wiesława Gadomska

Zakład Architektury Krajobrazu
i Agroturystyki
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie

The Institution of Landscape Architecture
and Agrotourism
University of Warmia and Mazury
in Olsztyn

WALORY KRAJOBRAZOWE DOLINY ŁYNY W OBRĘBIE GRANIC OLSZTYNA

The Value of Landscape Łyna Valley Within Olsztyn

Słowa kluczowe: rzeka, miasto, prze-
strzeń, krajobraz, widok, ekspozycja, per-
cepcja.

Key words: river, town, space, landscape,
view, exposure, perception.

Streszczenie

Praca dotyczy zagadnień krajobrazo-
wych, związanych z obecnością rzeki
w strukturze przestrzennej miasta. Prze-
prowadzona analiza określa i wartościuje
relacje krajobrazowo-widokowe, zachodzące
w przenikających się obszarach miasta i rze-
ki. Charakter tych relacji wynika ze zróżni-
cowanych warunków naturalnych oraz
zmiennego tła kulturowego, które współ-
tworzą miejską oprawę nurtu rzeki i jej naj-
bliższego otoczenia. Analizując możliwości
percepcji tworzących się wewnątrz krajobrazo-
wych, koryto rzeki potraktowano dwojako –
jako element ekspozycji biernej (rzeka ob-
serwowana z obszaru miasta) oraz jako ele-
ment ekspozycji czynnej (obserwacja z per-
spektywy rzeki i jej brzegów). Pozwoliło to
wielokierunkowo zbadać wykreowane rela-
cje i powiązania krajobrazowe.

Abstract

The work is concerned with landscape
issues connected with the presence of a ri-
ver within the spatial structure of the city.
The executed analysis determines and esti-
mates landscape – view relations taking pla-
ce in areas of the city and river infiltrating
one another. The character of the relations
arises from differentiated natural condi-
tions and changeable cultural background,
constituting urban settings of the river cur-
rent and its nearest surrounding. Analysing
possibilities of landscape interiors percep-
tions being formed, the river – bed has
been doubly treated – as an element of a
passive exposure (the river being observed
from the city area) and as an element of an
active exposure (observation being made
from the perspective of the river and its
banks). This allowed to examine created re-
lations and landscape connections multi-
directionally.

Wstęp

Łyna jest rzeką przepływającą przez Pojezierze Olsztyńskie i Nizinę Sępopolską. Swoje początki ma w źródłach leśnych położonych w okolicy wsi Łyna i Orłowo, w odległości ok. 35 km od Olsztyna. Długość rzeki wynosi 290 km, z czego przez obszar Polski przepływa 224 km. Rzeką uchodzi do Pregoly na terenie Rosji¹.

Łyna od początku odgrywała istotną rolę w tworzeniu i rozwoju miasta. Samo powstanie, a potem historia Olsztyna są ściśle z rzeką związane. Kanonicy warmińscy wybrali bardzo starannie miejsce dla przyszłego miasta. Przedstawiciele kapituły przyjechali w 1348 r. z Fromborka do pobliskiego zameczku w Bartążku, aby wskazać teren pod jego lokalizację. Ze względów obronnych dogodnie okazało się zakole Łyny, zabezpieczone z trzech stron korytem rzeki, a na przedpolu od zachodu i południa wodami licznych jezior (Długiego, Ukiel, Fajferka i Kortowskiego), od północy zaś i wschodu rozległymi mokradłami². Polska nazwa miasta (używana od ok. połowy XVI w.) jest spolszczeniem nazwy niemieckiej – Allenstein, którą można przetłumaczyć na Łyński Gród³.

Olsztyn leży w centralnej części Pojezierza Olsztyńskiego, będącego fragmentem makroregionu Pojezierza Mazurskiego, po obu stronach górnego biegu Łyny⁴. Posiada znaczące walory krajobrazowe, które wynikają z ukształtowania terenu oraz bezpośredniego sąsiedztwa jezior i obszarów leśnych. Pojezierze wraz z Olsztynem należy do obszaru węzłowego sieci ECONET-PL o znaczeniu międzynarodowym (oznaczony nr 13), a interesująca nas dolina Łyny leży w korytarzu ekologicznym rangi krajowej (nr 13)⁵. Sieć ta stanowi wielko- przestrzenny system obszarów węzłowych, najlepiej zachowanych pod względem przyrodniczym, które dla zapewnienia ciągłości całego układu połączone są korytarzami ekologicznymi⁶.

Olsztyn jako stolica regionu o wysokich walorach turystycznych ma szczególne powody, aby dbać o zachowanie wszelkich wartości sprzyjających turystyce. Bez wątplenia należą do nich wartości krajobrazowe, a w tych ramach organizująca krajobraz miasta oś rzeki. Dlatego w planowaniu rozwoju przestrzennego należy koniecznie uwzględnić punkt widzenia architektury krajobrazu. Świadomość, na czym polegają walory krajobrazowe, pozwo-

¹ *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*, PWN, Warszawa 1998.

² A. WAKAR, *Olsztyn 1353–1945*, Wydawnictwo Pojezierze, Olsztyn 1971.

³ *Alle* to niemiecka nazwa Łyny, a *Stein* symbolizuje tu grodzisko, warownię.

⁴ J. KONDRACKI, *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa 1998.

⁵ *Olsztyn – Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego*, opracowano w Wydziale Strategii i Planowania Przestrzennego Urzędu Miasta, Olsztyn 2001.

⁶ Koncepcja krajowej sieci ekologicznej ECONET-PL została opracowana w 1995 r. w ramach europejskiego programu Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody i stanowi część sieci europejskiej EECONET.

li je eksponować, unikać niszczenia, a także pomnażać o nowe elementy i powiązania widokowe.

Przedstawione tu studium to analiza walorów krajobrazowych, które tworzy rzeka płynąca przez miasto – walorów, które w przypadku Olsztyna odgrywają bardzo ważną rolę, chociaż podobnie jak w wielu innych miastach polskich, nie są do końca wykorzystane.

Zasięg terytorialny studium

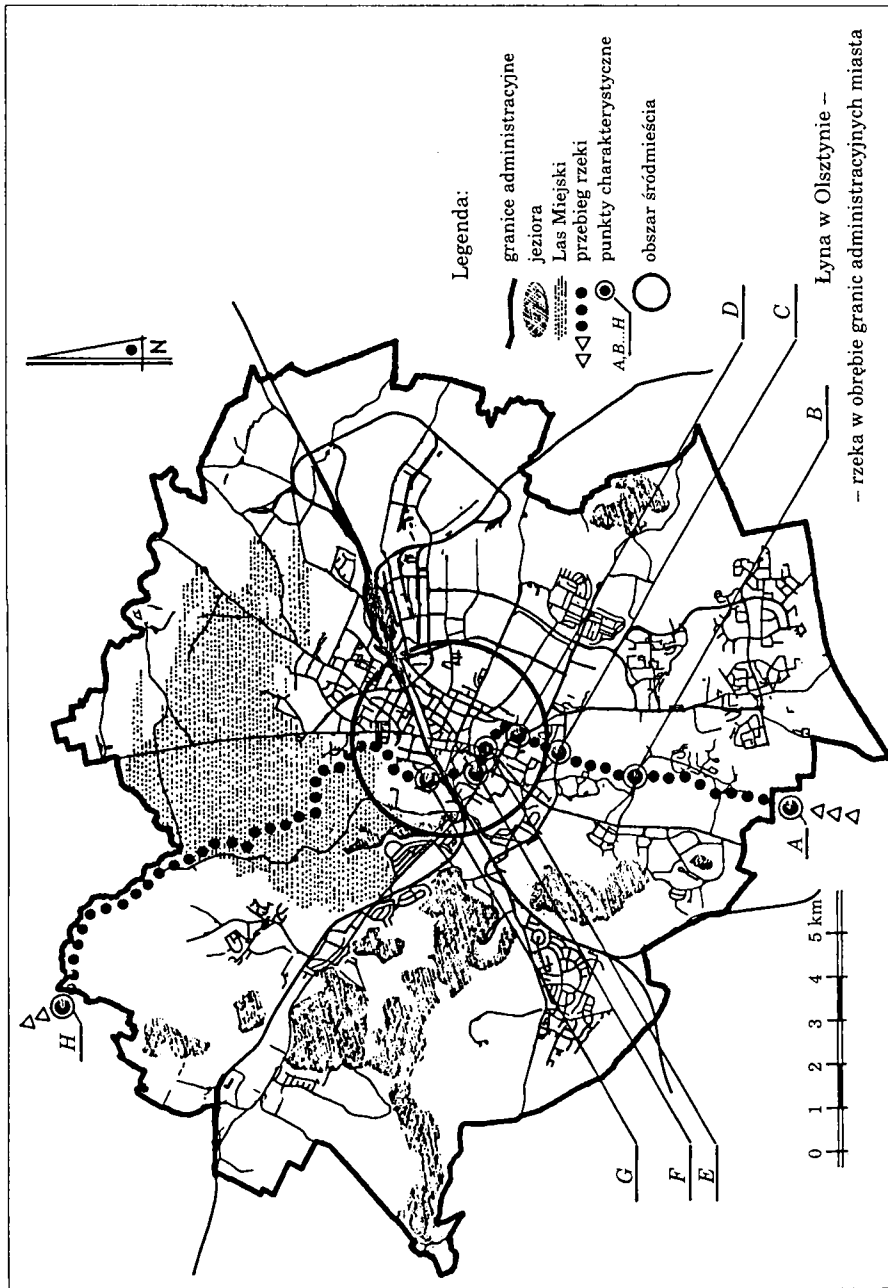
Badany ciąg krajobrazowy doliny Łyny jest wyraźnie zorientowany w kierunku północ – południe. Rozpatrywana i analizowana długość tego odcinka ograniczona jest punktami brzegowymi, za które przyjęto punkty przecięcia koryta rzeki z granicami administracyjnymi Olsztyna. Początkowy punkt zlokalizowany jest na granicy południowej (A), końcowy na granicy północnej (H) zgodnie z kierunkiem spływu nurtu rzeki (ryc. 1).

Szerokość pasma analizowanego oddziaływania ustalono, biorąc pod uwagę zasięg czytelnych wewnątrz krajobrazowych, których wspólną oś kompozycyjną stanowi koryto Łyny. Zasięg ten ma charakter zmienny i na długości badanego odcinka może być ograniczony obiektywnymi liniami ciągłymi (brzeg rzeki, ściana skarpy doliny rzecznej, linia zabudowy równoległa do nurtu rzeki), jak i granicami subiektywnymi, wyznaczonymi przez zamknięcia widokowe: sylwety miejskie, płaszczyzny tła, punkty dominant i akcentów przestrzennych⁸.

Przy ustalaniu zasięgu obszarowego badanych relacji krajobrazowych koryto rzeki potraktowano zarówno jako **element ekspozycji biernej** (rzeka obserwowana), jak i **element ekspozycji czynnej** (obserwujemy z rzeki). W ten sposób określony zasięg pozwala wielokierunkowo określić i ocenić wzajemne relacje i powiązania rzeki z miastem.

⁷ Teoria wnętrza na podstawie: J. BOGDANOWSKI, M. ŁUCZYŃSKA-BRUZDA, Z. NOVAK, *Architektura krajobrazu*, PWN, Warszawa-Kraków 1979; A. BÖHM, *Wnętrze w kompozycji krajobrazu*, Politechnika Krakowska, Kraków 1998.

⁸ K. DĄBROWSKA-BUDZIŁO, *Studia i projekty krajobrazowe – przykłady polskie*, [w:] *Krajobraz miejski w warunkach demokracji i wolnego rynku*, pod red. A. Böhma, Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Warszawa 1996.

Ryc. 1. Punkty charakterystyczne, wyznaczone na Łynie

Podział ciągu krajobrazowego na odcinki i wyznaczenie punktów charakterystycznych

Charakter badanego ciągu krajobrazowego jest niejednorodny. Rzeka i jej otoczenie w granicach miejskich tworzą odcinki o zróżnicowanych proporcjach elementów naturalnych i antropogenicznych. Zróżnicowanie to, kształtujące się przez wieki (od momentu powstania grodu), jest zjawiskiem trwającym nadal i wynikającym z ciągłego procesu rozwoju miasta. U jego podstaw z pewnością tkwi zmienność charakteru fizjo- i hydrograficznego, jaki posiada dolina rzeczna w rozpatrywanym odcinku miejskim (naturalne zakole rzeczne w jej środkowym biegu stworzyło idealne warunki do powstania załączków miasta, stromo wypiętrzone brzegi i pagórkowate otoczenie skutecznie powstrzymywały rozwój miasta w kierunku północnym). Uwzględniając zmienność krajobrazu tworzonego przez rzekę i jej miejskie otoczenie, wyodrębniono w badanym biegu trzy charakterystyczne odcinki:

- 1) odcinek południowy – o dominującym krajobrazie naturalno-kulturowym (A–C),
- 2) odcinek środkowy – o dominującym krajobrazie kulturowym (C–G),
- 2) odcinek północny – o dominującym krajobrazie naturalnym (G–H)⁹.

Dodatkowo na długości całego badanego przebiegu przyjęto osiem punktów charakterystycznych, pozwalających lepiej sprecyzować zasięg analizowanego fragmentu doliny rzecznej. Przyjęto za nie punkty brzegowe (A i H) badanego ciągu krajobrazowego oraz punkty, w których zlokalizowane są mosty, wydzielające w sposób czytelny na jego długości odcinki o różnicowanej charakterystyce przestrzenno-krajobrazowej (B, C, D, E, F, G).

Analiza krajobrazowa

Przedstawiona analiza określa i wartościuje relacje krajobrazowo-widokowe występujące na styku rzeka – miasto, przyjmując jako elementy oceny sekwencyjnie odczytywane wnętrza krajobrazowe, utworzone przez rzekę i otoczenie. Relacje te są rozpatrywane w ujęciu dwukierunkowym: do- i odśrodkowym. W ujęciu dośrodkowym rzeka stanowi element ekspozycji biernej (rzeka obserwowana z głównych ciągów komunikacji kołowej i pieszej), w ujęciu odśrodkowym jest elementem ekspozycji czynnej (rzeka i jej brzeg jako tor poruszania się obserwatora, np. kajakarza, turysty pieszego).

Powyższe elementy analizy krajobrazowej uzupełnione są charakterystyką rzeczywistych, bezpośrednich powiązań przestrzennych miasta z brzegami

⁹ Podział krajobrazu na podstawie J. BOGDANOWSKI i in., op. cit.

rzeki, występujących na dystansie badanego odcinka. Określają je wskaźniki: dostępności punktowej (liczba punktów przecięć lub punktów styecznych nurtu rzeki z elementami komunikacji kołowej, pieszej, rowerowej) oraz współbieżności liniowej (stosunek długości odcinków komunikacji kołowej, rowerowej, pieszej, biegnących bezpośrednio wzdłuż brzegu rzeki, do całkowitej długości linii brzegowej badanego odcinka).

Zakończenie analizy stanowią wnioski pozwalające ustalić kierunki działań w celu chronienia i planowego kształtowania relacji krajobrazowych występujących na styku przenikających się obszarów miasta i rzeki.

***Odcinek południowy** długości ok. 4 km (A–C), w którym dolina rzeki ma szerokość ok. 400–600 m. Dno doliny jest podmokłe, pocięte licznymi rowami melioracyjnymi i częściowo wykorzystane jako użytki rolne. Za punkty charakterystyczne tego odcinka przyjęto: punkt A (granica administracyjna Olsztyna), punkt B (most na linii ulicy Tuwima), punkt C (most na linii ulicy Obrońców Tobruku).*

Łyna, po przekroczeniu granic Olsztyna od strony południowej, przepływa przez równinny obszar rozległych, podmokłych łąk ciągnących się pasmowo wzdłuż jej zachodniego brzegu. Obszar ten stanowi wyraźne obniżenie w stosunku do przebiegających równoległe do koryta rzeki wyniesień terenowych, oddzielających pas nadrzeczny od zainwestowanych terenów miejskich. Zainwestowanie to w najbliższym sąsiedztwie rzeki stanowią: od strony wschodniej tereny zabudowy jednorodzinnej, od strony zachodniej pas drogowy ulicy Warszawskiej, będącej wylotową drogą w kierunku południowym (droga krajowa 51).

Omawiany fragment doliny rzecznej jest mocno wyeksponowany i stanowi rozległe makrownętrze krajobrazowe, czytelne z perspektywy obserwatora poruszającego się ulicą Warszawską w kierunku centrum. Elementami definiującymi jego przestrzeń są: wspomniane rozległe obniżenie nadrzeczne wraz z przebiegającą równoległe do koryta rzeki skarpą oraz panoramicznie wyeksponowana sylweta miasta z rozpoznawalnymi elementami jego historyczno-przestrzennej struktury. Skalę tego wnętrza określają parametry fizyczne analizowanych wglądów – głębokość sięgająca ponad 3 km i szerokość otwarcia widokowego wahająca się od 30 do 60 stopni. Postrzegany krajobraz ma charakter naturalno-kulturowy i syntetyzuje elementy związane bezpośrednio z rzeką (obszar rozlewiska, skarpy nadbrzeżne, zieleń w sąsiedztwie rzeki) z elementami antropogenicznymi, kształtującymi panoramiczne zamknięcie widokowe wnętrza (charakterystyczne sylwety fragmentów miasta, dominanty architektoniczne, płaszczyzny tła urbanistycznego). Proporcje obydwu elementów tworzących charakter analizowanego krajobrazu są niemalże zrównoważone, a całość odczytywanego widoku posiada niewątpliwe walory estetyczne.

Powyższe oddziaływania koryta rzeki na charakter współtworzonego krajobrazu ulegają znacznemu osłabieniu w miarę zbliżania się do centrum miasta (odcinek między punktami charakterystycznymi B i C). Wprawdzie główna oś komunikacji kołowej i pieszej przebiega nadal równolegle do nurtu rzeki, to jednak coraz szczelniejsza zabudowa i pojawiające się bezpośrednio przy ulicy pasma przypadkowej zieleni skutecznie eliminują tereny nadrzeczne z postrzeganego przez obserwatora pola widzenia. Ponadto w omawianym odcinku obszar podmokłych łąk towarzyszących nurtowi rzeki zawęża się i w końcu całkowicie redukuje. W bezpośrednim sąsiedztwie koryta rzeki pojawiają się tereny zwartej zabudowy jedno- i wielorodzinnej oraz obszar ogródków działkowych. Trudno jest w tym odcinku zdefiniować czytelne wnętrza krajobrazowe, którego oś kompozycyjną stanowiłoby koryto rzeki.

Zauważalnym zjawiskiem, nasilającym się w przeciągu ostatnich lat, jest stopniowe pogarszanie warunków percepcji analizowanego wnętrza krajobrazowego. Zjawisko to (występujące głównie w odcinku między punktami charakterystycznymi A i B) następuje w wyniku pojawiania się nowych inwestycji budowlanych (niestety o przeciętnych wartościach architektonicznych) i wielkoformatowych elementów reklamowych, lokalizowanych bezpośrednio przy pasie drogowym ulicy Warszawskiej. Dodatkowo obszar analizowanej ekspozycji jest systematycznie przesłaniany samorzutnie rozwijającą się zielenią zarastającą przedpole widokowe badanego wnętrza.

Omawiany powyżej udział rzeki Łyny w kształtowaniu się krajobrazu i jej wpływ na warunki percepcji był rozpatrywany w ujęciu dośrodkowym, w którym rzeka stanowiła bierny element ekspozycji. Postrzeganie i analiza zjawisk krajobrazowych odbywało się z perspektywy dostępnych i uczęszczanych terenów miejskich, zorientowanych równolegle do koryta rzeki. Trzeba jednak zauważyć, że Łyna płynąca przez Olsztyn stanowi fragment szlaku kajakowego¹⁰, a ponadto na wielu odcinkach możliwy jest ruch turystyczno-spacerowy bezpośrednio wzdłuż brzegów. Należy więc analizować zjawiska krajobrazowe związane z obecnością rzeki w mieście również w ujęciu odśrodkowym, uznając koryto rzeczne za ciąg i oś ekspozycji czynnej. Na długości odcinka południowego Łyna tworzy szereg wnętrz krajobrazowych, odczytywanych z perspektywy brzegu lub nurtu rzeki. Między punktami charakterystycznymi A i B wnętrza to tworzą: obszar podmokłych łąk, czytelne skupiska i pasma zieleni oraz wypiętrzenia skarp biegnących równolegle do analizowanego odcinka. Obserwowany krajobraz jest kontynuacją krajobrazu naturalnego – charakterystycznego dla biegu Łyny w jej przedmiejskim środowisku. Między punktami B i C rzeka tworzy szereg mikrownętrz wykreowanych przez nurt Łyny i najbliższe otoczenie jej brzegów. Znaczne obniżenie koryta rzeki w stosunku do otaczających terenów oraz obecność zieleni bezpośrednio porastającej brzegi skutecznie ograniczają zasięg anali-

¹⁰ M. ŚLESZYŃSKI, *Polska północno-wschodnia. Przewodnik kajakowy*, Agencja TD, Białystok 1996.

zowanych wewnątrz krajobrazowych, skracając perspektywę i ograniczając szerokość wglądów w otwierający się obszar miasta. Wycinkowe fragmenty sporadycznie pojawiającego się tła urbanistycznego pozbawione są istotniejszych walorów kompozycyjnych i krajobrazowych.

Końcowy punkt badanego odcinka stanowi most na ulicy Obrońców Tobruku. Ze względu na znaczną szerokość pasa drogowego (2x2 pasma ruchu uzupełnione dwustronnym chodnikiem oraz pasem rozdzielającym) jednoczesny wgląd z poziomu mostu w kierunku górnego i dolnego biegu rzeki jest niemożliwy. Dogodne natomiast są warunki jednokierunkowych obserwacji obejmujących szerokie pole widzenia (wynika to z wysokiego położenia nawierzchni mostu w stosunku do poziomu przepływającej rzeki – różnica poziomów wynosi ok. 4 m). Wgląd w kierunku południowym przedstawia syntetyczny zapis krajobrazowy dotychczasowego przebiegu Łyny i jej zdominowanego przez komponenty naturalne otoczenia. Otwierający się widok w kierunku północnym (odcinek środkowy badanego przebiegu) sygnalizuje zmianę charakteru otoczenia koryta rzeki i odczytywanego krajobrazu. Omawiany most nie zakłóca w istotny sposób ciągłości wykształconego wzdłuż brzegu rzeki ciągu pieszego – istniejące pod nim przejście zapewnia ruch pieszy, aczkolwiek aspekt kompozycyjny mostu jako elementu współtworzącego nastrój, klimat i krajobraz tego węzłowego punktu został całkowicie pominięty.

Odcinek południowy koryta rzeki wykazuje dobre powiązania z obszarem miasta. Percepcja zjawisk krajobrazowych, zarówno w relacjach od-, jak i dośrodkowych, możliwa jest na całej rozpatrywanej długości: wskaźnik dostępności punktowej wynosi 3 (w tym punkt charakterystyczny B), wskaźnik współbieżności liniowej wynosi: 0,6 dla ruchu kołowego oraz 0,9 dla ruchu pieszego i rowerowego.

Odcinek środkowy obejmujący odcinki: śródmiejski i staromiejski długości ok. 8,5 km (C–G), w tym odcinek śródmiejski ok. 2,5 km, odcinek staromiejski ok. 6 km. Znaczną część zlewni tego fragmentu rzeki zajmuje zabudowa miejska Olsztyna. Dolina rzeki znacznie się tu zwęża, a jej brzegi są częściowo umocnione. Znajdują się tu liczne obiekty zabudowy hydrotechnicznej (historyczne i współczesne mosty oraz stopień wodny). Punktami charakterystycznymi są: punkt C (wspólny z poprzedzającym odcinkiem), punkt D (most na linii alei Niepodległości), punkt E (most św. Jakuba), punkt F (most św. Jana), punkt G (most św. Barbary).

Odcinek śródmiejski C–E

Analizując oddziaływanie krajobrazowe doliny rzeki w odcinku śródmiejskim, należy stwierdzić, że jest ono zdecydowanie odmienne od sytuacji analizowanych poprzednio. Rozpatrując zagadnienie wzajemnego oddziaływania

elementów kompozycji urbanistycznej w ujęciu dośrodkowym, a więc uznając rzekę za bierny element ekspozycji, można spostrzec, że w strukturze miasta nie wykształciły się żadne specjalne otwarcia, osie czy punkty widokowe umożliwiające odbiór wizualny doliny rzeki. Mimo śródmiejskiego intensywnie zainwestowanego obszaru otaczającego koryto rzeki w tej części miasta, percepcja jej obecności i bezpośrednie dotarcie w najbliższe sąsiedztwo linii brzegowej są utrudnione. Ograniczone krótkim zasięgiem i mało charakterystyczne wglądy w obszar nadrzeczny są możliwe jedynie z mostu na alei Niepodległości (punkt charakterystyczny D). Ponadto obszar ten w dzisiejszym kształcie nie posiada żadnej wartości związanej z rekreacją i wypoczynkiem oraz zbieżnymi formami aktywności społecznej. Wpływ rzeki jako elementu kompozycji urbanistycznej i czynnika krajobrazotwórczego w omawianej części śródmiejskiej należy więc uznać za znikomy. Wytłumienie tego oddziaływania spowodowane jest wieloma czynnikami, często oddziałującymi synergicznie, z których najbardziej czytelne to:

- 1) szczelne zamknięcia widoków, utworzone przez przyległe tereny zabudowane lub pasma chaotycznie narastającej zieleni;
- 2) odseparowanie doliny rzecznej od głównego układu komunikacji kołowej i pieszej;
- 3) brak elementów kulturowych i czynników integracyjnych, utrwalających związek emocjonalny społeczności miejskiej z analizowanym terenem doliny rzeki.

Zupełnie inne wartościowanie koryta rzeki, jako elementu biorącego udział w kształtowaniu zjawisk krajobrazowych w obrębie miasta, następuje w wyniku rozpatrywania ich w ujęciu odśrodkowym, w którym rzeka stanowi oś ekspozycji czynnej. Oceniając zjawiska krajobrazowe z perspektywy widza poruszającego się wzdłuż nurtu rzeki, należy uznać, że odcinek śródmiejski wraz z jej otoczeniem tworzy szereg zróżnicowanych relacji krajobrazowych.

W górnym biegu (między punktami węzłowymi C i D) rzeka stanowi oś wydłużonego wnętrza krajobrazowego o czytelnym i jednorodnym charakterze naturalnym. Głębokie wcięcie doliny rzecznej oraz obramowanie jej wysokich brzegów liściastym starodrzewem określają zasięg percepcji tego wnętrza, szczelnie odcinając je od przyległej, pozbawionej istotniejszych wartości kulturowych i kompozycyjnych zabudowy tej części miasta. W punkcie charakterystycznym D rzeka przepływa pod mostem, stanowiącym odcinek alei Niepodległości i wpływa w rozległy, trudno dostępny obszar dawnych ogródków działkowych.

W dolnym biegu (między punktami węzłowymi D i E) dolina rzeki wielokrotnie wyznacza oś widokową, ukierunkowaną na smukłą, neogotycką wieżę kościoła Serca Jezusowego, podkreśloną pasmami śródmiejskiej zabudowy i pierwszoplanowo rosnącej zieleni, stanowiącej pozostałość dawnych terenów działkowych. Następnie, po zmianie kierunku płynięcia, otwiera szeroką perspektywę postrzegania sylwety Starego Miasta z usytuowaną osiowo dominantą gotyckiej wieży konkatedry św. Jakuba. Ten odcinek badanej doliny

rzecznej stanowi centralny punkt rozległego, wieloplanowego wnętrza krajobrazowego o komplementarnym, naturalno-kulturowym charakterze. Most św. Barbary stanowi czytelny punkt zamykający odcinek śródmiejski. Niska, łukowa konstrukcja mostu uniemożliwia jakikolwiek ruch pieszy w bezpośrednim sąsiedztwie brzegu – możliwy jest natomiast swobodny przepływ nurtem rzeki pod mostem.

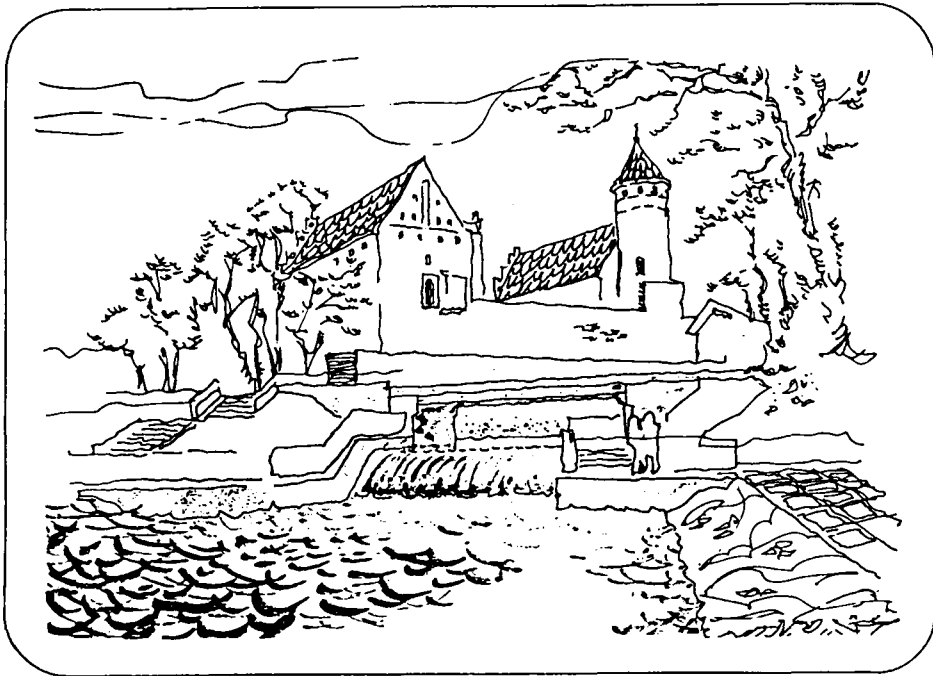
Analizowany odcinek śródmiejski wykazuje szczątkowe powiązanie obszarów rzeki i miasta. Dostępność i możliwość wizualnego odbioru linii brzegowej w tym odcinku jest bardzo ograniczona: wskaźnik dostępności punktowej wynosi 1 (jest to punkt charakterystyczny D); wskaźnik współbieżności liniowej wynosi: ~ 0,0 dla ruchu kołowego, ~ 1,0 dla ruchu pieszego i rowerowego między punktami C i D, ~ 0,0 dla ruchu pieszego i rowerowego między punktami D i E.

Odcinek staromiejski E-G

Rzeka i miasto w badanym odcinku wykazują bardzo silne powiązania historyczno-przestrzenne. Koryto rzeki wyznaczyło niegdyś pierwotny zarys i granicę tworzącego się miasta, miasto z kolei wykreowało charakter i scenierię jej linii brzegowej. Tak więc wzajemne oddziaływanie elementów tworzących charakter i klimat analizowanego krajobrazu ma charakter symetryczny – obydwa czynniki działają w porównywalnej skali i sile artykulacji. Jednocześnie wyraźnie odczuwalna jest homogeniczność wzajemnych relacji rozpatrywanych w ujęciu do- i odśrodkowym, wynikająca z bezpośredniego powiązania linii brzegowej z historyczną (lub utrzymaną w takim charakterze) zabudową tej części miasta. Rzeka i jej brzegi w badanym odcinku stanowią zarówno czynny, jak i bierny, węzłowy element ekspozycji.

Między punktami charakterystycznymi E i F brzeg rzeki szerokim pasem podchodzi pod staromiejską linię zabudowy, wyznaczoną przez odtworzone fragmenty średniowiecznych murów obronnych, tworząc czytelny korytarz krajobrazowy. To wydłużone wnętrza urbanistyczno-krajobrazowe współtworzą sekwencyjnie zmieniające się zamknięcia widokowe – w tym odcinku jest wyraźne zakole rzeki wyznaczające szereg zmiennych punktów widokowych. W punkcie charakterystycznym F następuje bezpośrednie powiązanie miasta i rzeki. Dzisiejszy most św. Jana został zlokalizowany w miejscu średniowiecznego mostu zwodzonego, tworzącego wraz z Dolną Bramą wjazd do miasta od strony południowej. Z perspektywy dzisiejszego mostu czytelne jest szerokie otwarcie widokowe w kierunku głównej ulicy Starego Miasta. Odbierany krajobraz posiada wyrazisty charakter kulturowy, natomiast nurt przepływającej poniżej rzeki, wnosząc element dynamiki i zmienności, jest równorzędnym komponentem współtworzącym odbiór wizualny tego szczególnego miejsca.

Odmienne charakter relacji krajobrazowych Łyny i jej miejskiego otoczenia występuje między punktami charakterystycznymi F i G. Koryto rzeki oddala się nieznacznie od dawnej granicy miasta i wyznacza swój bieg środkiem rozległej doliny, intensywnie porośniętej dobrze utrzymaną zielenią parkową. Nurt rzeki wyznacza w tym miejscu oś wydłużonego wnętrza krajobrazowego z bardzo czytelnie wyeksponowaną dominantą gotyckiego zamku kapituły warmińskiej. Na długości kilkudziesięciu metrów, spinając łuk dawnej fosy, rzeka płynie bezpośrednio pod murami zamkowymi, następnie – mijając spiętrzenie dawnego młyna wodnego – tworzy niewielkie rozlewisko, stanowiące oś rozległego wnętrza parkowego. Miejscem szczególnym tego odcinka jest most Młyński, ogniskujący jednokierunkowy ruch kołowy i pieszy w miejscu dawnego spiętrzenia rzeki. Stanowi on punkt widokowy ukierunkowany z jednej strony na czytelnie zarysowaną sylwetkę gotyckiego zamku, z drugiej na wnętrza parkowe, utworzone wokół rozszerzającego się w tym miejscu koryta rzeki. Most ten stanowi jednocześnie pozytywny przykład rozwiązywania problemu krzyżowania się kierunków komunikacji kołowej i pieszej z ciągami spacerowymi utworzonymi wzdłuż nurtu rzeki. W przedstawianej sytuacji zaprojektowano oddzielny trakt pieszy, przebiegający w linii i w poziomie przepływającej wody, który wraz z obrzeżami regulującymi nurt rzeczny przebiega pod stropem konstrukcji mostu. Jest to z pewnością najciekawszy fragment badanego odcinka miejskiego (ryc. 2).

Ryc. 2. Widok na most Młyński i zamek

Synergiczne działanie czynników krajobrazotwórczych o tak wysokich, uzupełniających się walorach kulturowych i naturalnych tworzy w tym miejscu otwartą, dynamiczną (przepływ wody) kompozycję o niekwestionowanych walorach estetycznych. Bardzo dobre warunki percepcji relacji krajobrazowych stwarza zarówno nurt rzeki (perspektywa kajakarza), jak i otaczający go teren parku z wielokierunkowym przebiegiem alei spacerowych oraz kładek pieszych, tworzących czytelne osie i punkty widokowe (perspektywa turysty spacerowicza).

Zbliżając się do punktu charakterystycznego G, nurt rzeki ponownie się zawęża i przepływa pod wiaduktem spinającym skarpy wysokiego nasypu kolejowego. Ceglana, ponadstuletnia konstrukcja o trzech łukowych przesłach tworzy malowniczą ramę kadrującą widok na most św. Barbary oraz otwierający się obszar Lasu Miejskiego. Mijany most stanowi dobry punkt widokowy – wgląd w kierunku południowym obejmuje sylwetę zamku, katedry oraz zabudowań tworzących obszar Starego Miasta, w kierunku północnym zamknięcie widokowe stanowi ściana wysokich drzew tworzących granicę Lasu Miejskiego.

Wzajemne powiązania obszaru miasta i rzeki są w badanym odcinku bardzo ściśle, zwłaszcza w zakresie ruchu pieszego: wskaźnik dostępności punktowej wynosi 6 (w tym punkt charakterystyczny F), wskaźnik współbieżności liniowej wynosi: ~ 0,1 dla ruchu kołowego, ~ 1,8 (dostępność lewo- i prawobrzeżna) dla ruchu pieszego i rowerowego.

Odcinek północny długości ok. 6 km G–H, ciągnący się od ostatnich zabudowań miejskich do północnej granicy administracyjnej Olsztyna (ujście rzeki Wadąg do Łyny). Punkty charakterystyczne stanowią: punkt G (punkt wspólny z poprzedzającym odcinkiem), punkt H (granica administracyjna Olsztyna).

Ostatni z badanych odcinków koryta rzeki przebiega w całości przez teren Lasu Miejskiego. Charakter naturalnego krajobrazu, jaki tworzy rzeka wraz z otoczeniem, jest czytelnie zdefiniowany i jednorodny, a jednocześnie występuje w nim duża zmienność i różnorodność następujących po sobie sekwencji krajobrazowych. Nurt rzeki bardzo często zmienia kierunek, tworząc szerokie zakola i rozlewiska, natomiast otaczający Las Miejski wykazuje znaczne urozmaicenie rzeźby terenu. Brzegi rzeki ujęte są w wypiętrzone, stromo opadające ściany wąwozu o mocno zróżnicowanej wysokości, wahającej się od kilku do kilkudziesięciu metrów. Percepcja istniejących tu zjawisk krajobrazowych możliwa jest zarówno z poziomu wody (szlak kajakowy), jak i biegnącej równolegle szczytem ścian wąwozu turystycznej trasy pieszej. Rzeka tworzy szereg wzajemnie powiązanych wewnątrz krajobrazowych o zróżnicowanych parametrach: różnym zasięgu percepcji wzrokowej (wąskie i głębokie lub płytsze a szersze przedpola widokowe) i zmiennych proporcjach odczytywanych wewnątrz (zmienne: szerokość rzeki w odcinkach prostolinio-

wych lub rozlewiskowych oraz wysokość i kąt nachylenia otaczających ścian wąwozu). Uzupełniającym czynnikiem różnicującym charakter odbieranego krajobrazu jest bogata szata roślinna towarzysząca nurtowi rzeki. Tworzą ją fragmenty lasu liściastego, iglastego i mieszanego oraz obszary płaskich polan i terenów bagiennych. Uzupełniającym czynnikiem, szczególnie silnie współtworzącym zmienność i atrakcyjność odbieranych zjawisk krajobrazowych, jest cykliczność pór roku narzucających zróżnicowany koloryt, klimat i nastroj.

Obszar doliny Łyny i jej otoczenia jest prawie zupełnie wyizolowany z obszaru miasta. Głębokie wcięcie doliny rzecznej oraz szczelna ściana Lasu Miejskiego skutecznie eliminują jakiegokolwiek powiązania wzrokowe między doliną rzeki a terenem zurbanizowanym (relacje odśrodkowe – rzeka jako czynny element ekspozycji). Z kolei układ zwartej zabudowy (równoległej do nurtu Łyny) alei Wojska Polskiego na długim odcinku konsekwentnie eliminuje możliwość tworzenia dośrodkowych relacji między obszarami miasta i rzeki (rzeka jako bierny element ekspozycji). Do fragmentarycznego powiązania tych obszarów dochodzi w środkowym biegu badanego odcinka, na wysokości parku Jakubowo. Rozległy teren parku, położony między ruchliwą aleją Wojska Polskiego (wylotową trasą w kierunku północnym) a doliną Łyny, syntetyzuje oddziaływanie krajobrazowe czynników kulturowych (miasto) i naturalnych (rzeka i jej otoczenie). Powiązaniu tych obszarów sprzyja dobrze wykształcona sieć alei spacerowych, przebiegających przez teren parku i włączających się za pośrednictwem kładek pieszych w trasę turystyczną, biegnącą lewym brzegiem Łyny.

Końcowy etap badanego odcinka rzeki, po minięciu mostu Smętka, przebiega w rozległym obszarze lasów. W takim otoczeniu Łyna osiąga północną granicę administracyjną Olsztyna.

Charakterystykę powiązań obszarów rzeki i terenu Lasu Miejskiego w odcinku północnym określają: wskaźnik dostępności punktowej wynosi 7, wskaźnik współbieżności liniowej wynosi: ~ 0,0 dla ruchu kołowego, ~ 1,1 (dostępność lewo- i prawobrzeżna) dla ruchu pieszego i rowerowego.

Wnioski

1. Łyna wraz z rozpatrywanym obszarem miejskim tworzy ciąg krajobrazowy o różnorodnych i złożonych relacjach wzajemnego oddziaływania.

2. Stopień bezpośredniego oddziaływania krajobrazowego rzeki na obszar miasta jest zróżnicowany w poszczególnych jej odcinkach – w wielu miejscach wzajemne powiązania i relacje rzeka – miasto są wytłumione lub mało czytelne. Najsilniejsze i najbardziej wartościowe związki odnotować można w odcinku staromiejskim.

3. Poszczególne analizowane odcinki biegu rzeki stwarzają możliwości połączenia ich w spójny ciąg rekreacyjno-komunikacyjny (szlak spacerowo-rowerowo-kajakowy), spinający skrajnie położone obszary miasta oraz przebiegający przez jego centrum. Działanie takie wpłynęłoby na możliwość zaktywizowania i ożywienia obszarów nadrzecznych, słabo obecnie zaakcentowanych w obrazie miasta.

4. W odcinku śródmiejskim koryto rzeki powinno stać się głównym elementem kompozycyjnym planowanego w tym miejscu od wielu lat centralnego parku miejskiego – uczyniając w ten sposób swoją obecność w strukturze krajobrazowej śródmieścia. Wpłynęłoby to równocześnie na ożywienie i uporządkowanie przestrzenne zaniedbanego fragmentu centrum miasta.

5. Wszelkie działania inwestycyjne prowadzone w sąsiedztwie koryta Łyny powinny być poprzedzone analizą wpływu na charakter relacji krajobrazowych rzeka – miasto.

6. Niezbędna jest szczegółowa analiza określająca punkty, ciągi oraz obszary ochrony i kształtowania odczytywanego krajobrazu w zakresie ekspozycji biernej i czynnej.

7. Istotnym problemem dla miasta jest zachowanie jego walorów przyrodniczych, w tym również ochrona doliny rzeki Łyny i zespołów leśnych. Zgodnie z założeniami zawartymi w „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania miasta Olsztyna” dolina Łyny powinna być zachowana jako ciąg ekologiczny, stanowiąc teren zielony o różnych formach zagospodarowania.

Zakończenie

Rzeka i miasto stworzyły obszary wzajemnych oddziaływań i powiązań, których genezą było obronne i gospodarcze wykorzystanie brzegów płynącej wody i jej naturalnych zasobów. Obecność rzeki w mieście wywarła wpływ na jego strukturę przestrzenną i kompozycję urbanistyczną, miasto natomiast wykreowało charakter i scenerię jej linii brzegowej. Dzisiaj wzajemne wpływy i relacje krajobrazowe są czytelne zwłaszcza w obrębie historycznych granic miejskich. Pierwotne znaczenie i rola, jaką odgrywała rzeka, stopniowo osłabły lub wręcz zanikły. Współcześnie obszar rzeki i jej najbliższego otoczenia powinien stanowić teren publiczny, związany z rekreacją i wypoczynkiem, zlokalizowany w wewnętrznej strefie miasta.

Analizując wzajemne oddziaływanie, nie sposób pominąć społecznego aspektu rozpatrywanych relacji. Obecność rzeki w mieście tworzy więź emocjonalną i określa tożsamość miejsca – odbieraną pozytywnie przez jego mieszkańców. Przepływająca woda kreuje w środowisku zurbanizowanym miejsca szczególne, zwane często „magicznymi”¹¹, te z kolei wiążą się bezpo-

¹¹ K. PAWŁOWSKA, *Miejsca magiczne Warszawy*, „Architektura & Biznes” 1999, nr 10.

średnio z ideą swojskości w urbanistyce i architekturze miejskiej¹². Idea ta zakłada istnienie relacji przynależności i powiązania między miastem i jego mieszkańcami – te zaś bez wątpienia zależą od estetycznego odbioru i powszechnego odczucia piękna w mieście. Kształtowanie krajobrazowe rzeki i jej miejskiego otoczenia może mieć znaczący wpływ na tworzenie i rozwój tych relacji.

¹² K. PAWŁOWSKA, *Idea swojskości miasta*, Politechnika Krakowska, Kraków 2001.